

İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRK DEVLETLERİNDE MECLİS ANLAYIŞI: TOY, KENGES, KURULTAY ÖRNEĞİ

Aysel ERDOĞAN

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Makale Gönderim Tarihi: 03.12.2013, Makale Kabul Tarihi: 29.04.2014

Özet: Tarih boyunca Türk toplulukları Orta Asya'da ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Hun, Tabgaç, Göktük, Uygur, Eftalit, Hazar, Avar v.s. isimlerle çok sayıda devlet kurmuşlardır. Bu devletlerin ayakta kalabilmesi ve bazılarının uzun ömürlü olmasında Türklerdeki teşkilatçılık anlayışının önemi büyüktür. Bu teşkilatın temelinde disiplin, birlik ve dayanışma ön planda olmuştur. Asya Hun hükümdarı Mete'nin hükümdarlığından itibaren gördüğümüz toy meclisleri Türklerde birlik ve dayanışmanın temellerinin çok eskilere gittiğini göstermektedir. Bu çalışmada, İslam öncesi devirlerde Türk devlet anlayışında önemli bir yere sahip olan meclis anlayışında yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Öncelikli olarak toy, kengeş meclisi, kurultay gibi farklı isimlerle anılan bu yapının kelime anlamı incelenecektir. Sonrasında ise; Hun, Göktürk, Uygurlar gibi İslamiyet'ten Önce kurulmuş olan Türk devletlerinde bu yapının işleyişi ve toplumsal hayattaki yeri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toy, Kengeş meclisi, Kurultay, Meclis.

ASSEMBLY CONCEPTION BEFORE ISLAM IN TURKISH STATE: TOY, KENGES, CONGRESS CASE

Abstract: Turkish communities throughout history, many states have established in Turkestan and various places in Europe with names like Hun, Tabgaç, Göktük, Uygur, Eftalit, Hazar, Avar. Founding organizations of the concept is of great importance for this survival of the state and the longevity of some of these states. On the basis of this organization has been at the forefront that discipline, unity and solidarity. Toy assembly which survived from the reign of Asian Hun ruler Mete, the foundations of unity and solidarity among the Turks go to shows that are very old. In this study, will be discussed that developments in the parliamentary concept which of the pre-Islamic periods have an important place in the Turkish State. As a priority, will be reviewed in this structure, the meaning of the word as referred to by different names such as

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

toy, kengeş council, congress. Later on such as the Huns, Gokturks, Uighurs established before Islam in the Turkish state will be examined the location of this structure, functioning and social life.

Keywords: Toy, Kengeş Assembly, Congress, Parliamentary

GİRİŞ

Türkler, binlerce yıl Orta Asya'da ve Avrupa'nın çeşitli coğrafi sahalarında güçlü ve uzun ömürlü devletler kurmuşlardır. Bu sebeple Türk topluluklarının tarih sahnesinde sürekli var olmalarında teşkilatçı devlet anlayışının önemi büyüktür. Bu anlayışın temelinde disiplin, dayanışma ve birliği önemseyen bir toplum yapısı vardır. Türk topluluklarının bir nevi karakteristik özelliğini yansıtan dayanışma ve yardımlaşma kavramları, merkezî devlet anlayışının da özünde yer almıştır. Devleti idare edebilmek adına oluşturulan birtakım kurumlar bu temele dayanmıştır. Her şeyden önce oldukça geniş bir sahada yayılan bir milletin uzun süre ayakta kalabilmesi ve varlığını koruyabilmesi Türk toplumunun kendi arasında kurduğu bu dayanışmanın da bir neticesi olmuştur.

Bilindiği üzere, en eski çağlardan günümüze kadar ülkeleri yöneten hükümdarlar, devlet adamları; ülkelerini yönetmek, devlet işlerini yoluna koymak, devletin içinde bulunması gereken düzen ve hiyerarşiyi sağlayabilmek adına birtakım yöntemlere başvurmuşlardır. Bu bağlamda devlet adamları, her şeyden önce alacakları birtakım kararlarda kendilerine danışmanlık yapabilecek, alınan kararları uygulama aşamasında gerekli düzenlemeleri gerçekleştirebilecek ve alınan kararların sorumluluğunu paylaşabilecek bir kurumun varlığına ihtiyaç duymuşlardır. Gerek İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında devlet meclisi niteliğinde olan toy, kengeş gibi isimlerle adlandırılan kurumlar, gerek İslami Dönemdeki Türk topluluklarında mevcut olan Divan ve gerekse de günümüzdeki temsili parlamenter sistemle en gelişmiş seviyeye ulaşan meclis anlayışı işte bu ihtiyaçtan oluşmuştur.

TOY, KENGES MECLİSİ VE KURULTAY KAVRAMLARI ÜZERİNE

İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında devlet meclisi niteliğinde olan toy, Meclis-toplantı, Devlet meclisi anlamlarına gelmektedir. Toy kelimesi aynı zamanda bayram, ziyafet ve yemekli şölen merasimleri için de kullanılmaktadır. (İbrahim Kafesoğlu, 2006:261). Devlette bir kurumun adı olarak sonraki asırlarda ortaya çıkan ve dilimize yerleşen "kurultay"sözcüğünün Türkçe karşılığı olan toy kelimesinin genel olarak yılın belli günlerinde hükümdarlar tarafından hükümdarlık alameti olarak devlet ileri gelenlerine ve halka verilen, devlet işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı, aynı zamanda yenilip içilip

eğlencelerin yapıldığı bir tür toplantı anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Toy ile birlikte aynı anlamda kullanılan diğer bir kavram olan Kurultay kavramı ise Türkçe kurul Moğolca tay ekiyle oluşmuş olup Türkçe'ye Cengiz Han Devleti'nden girmiştir. Oğuz Türkçesi'ndeki karşılığı Kengeş olan Kurultay bir danışma meclisi olup anlamı; işlerde karşılıklı danışma, görüşme ve tedbir almaktır. Oğuz Türkleri onu bir meclis olması nedeniyle yığınak, dernek, derim gibi farklı kelimelerle de ifade etmişlerdir. (Bahaeddin Ögel, 1982: 73, Ögel, 2002:874). XIII. Yüzyılın ortalarından itibaren kaynaklarda geçmeye başlayan bu kelime toy yerine kullanılmaya başlamış, toy ise yemekli eğlenceler için kullanılır olmuştur. (V. Barthold, 1975:279).

İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında devlet meclisi niteliğinde olan bir diğer yapı ise Kengeş'tir. Bu kelimenin iki anlamı olup bunlardan ilki karşılıklı danışma ve önleyici tedbir almaktır. Bu anlamıyla demokratik devlet anlayışında önemli bir yere sahiptir. Diğer bir anlamı ise Türklerde disiplinsizliğin işareti olarak görülen çok konuşma ve her kafadan bir ses çıkmasının karşılığıdır. Eski Türkçede görülmeyen kengeş sözcüğü Rusların eski Türkçe sözlüğü Göktürk yazıtlarındaki, kingşür sözü kengeşür-mek şeklinde yorumlanmıştır. XI. Yüzyıl kaynaklarında daha sık görülmeye başlayan bu kelimeyi Kaşgarlı Mahmud danışma, müşavere etmek manasında kullanmıştır. (Ögel,2002:884).

Türk devlet teşkilatında devlet başkanlığı, yasama kurulu(toy) ve hükümet birbirinden ayrı kurumlar olup işlevleri farklıydı. Kurultaylar yapı ve fonksiyonları itibarıyla bir millet meclisi olarak da kabul edilebilirdi. Zira Yönetimi kabul ederek meşru hale getiren ya da reddeden, teklifleri görüşen, yeni kanunlar çıkaran ve mevcut kanunları değiştiren yine kurultaydır. Ancak Kurultayın her zaman toplanması mümkün olamayacağından günlük meseleleri karara bağlamak için bir nevi günümüzdeki bakanlar kurulu gibi bir işlev yürüten bir meclis daha kurulmuştur. Nitekim Çin kaynakları Hunlardan beri Türk devletlerinde idareyi ve dış ilişkileri düzenlemek gibi vazifeler gören Türk bakanlarından sık sık bahsetmektedir. Bakanlardan oluşan hükümet üyelerinin sayıları zaman zaman değişmekle birlikte Göktürk ve Uygur hakanlıklarında dokuzar bakan bulunmakta idi (Ayşe Çakır, 2007:115-17). Türk devlet teşkilatında kurultayın ve toyun aldığı kararların ülke çapında eşit olarak dağıtılmasını sağlayan bu bakanların aynı zamanda idareyi tanzim etmek ve dış ilişkileri düzenlemek gibi vazifeleri bulunuyordu (Taner Tatar, 1997:17).

Kurultay, başlangıçta Türklerde din töreni, bayram, yeme içme toyu, eğlenme ve yarışmayı da içinde toplayan bir devlet toplantısıdır. Kurultay, ulusun birleşmesi, kaynaşması ve din ile devlet gücünü tek elde toplayan gösteri ve toplantıdır (Yusuf Cem Şencan, 2007:133).

İslam Öncesi Türk toplumlarında çok önemli bir kuruluş olan Danışma Meclisi veya kurultay normal hallerde ve olağanüstü durumlarda olmak üzere iki türlü toplanırdı. Bunlardan ilki toplum ve devlete göre değişmekle birlikte belirli

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

zamanlarda toplanırdı. Yılın belirli zamanlarında yapılan bu toy ya da kurultaylarda kimi zaman davete bile gerek kalmazdı (Ögel, 1982:86). Senede bir defa “toy” yapmanın Cengiz yasasının hükümleri arasında yer aldığı İbnBatuta seyahatnamesinde belirtilmiştir (M. Tanci, 1993:264).

Cengiz Han Devleti'nde seçimler, savaşlar, tayinler ve ekonomik düzenlemeler hatta büyük yargılamalar kurultay tarafından yapılmıştır. Bu toplantı sadece önemli meselelerin görüşülüp müzakere edilmesi amacı ile yapıldığı gibi danışma meclisi yanında yeme içme eğlence ve dini töreni kapsayacak biçimde de yapılabiliyordu. Olağanüstü meclis ise devlet ve toplum hayatını etkileyen önemli olaylarda zamana bakılmaksızın toplanabilirdi. Bu meclisler daha çok göç kurultayı, töre kurultayı gibi toplanmasına vesile olan olayların ismiyle anılırdı. Toyun tabi başkanı hükümdar olmakla birlikte hakan seçiminde veya herhangi bir nedenle devlet başkanının olmadığı durumlarda müzakereler ayguçi (öge) tarafından idare edilirdi (Ögel, 1982:80).

Kurultaya katılan boy beyleri doğruluğu, cesareti ve mali kudreti ile tanınmış kişiler arasından seçim yolu ile belirlenirdi. Gerekliğinde toy müzakerelerini yöneten ayguçi, hanedan mensupları dışından, devlete hizmetleri ve dirayetli kişilikleri ile tanınan ve halk tarafından da sevilen kimseler arasından seçilirdi. Ancak bu şekilde oluşturulan bir meclis “danışma, müzakere, kontrol ve karar alma” gibi çok önemli vazifeleri icra edebilirdi (Kafesoğlu, 2006: 251).

İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERDE MECLİS KAVRAMLARI

Türklerde demokrasi ve parlamento anlayışını kavrayabilmek için öncelikle tarihte kurulmuş olan Türk devletlerinin egemenlik anlayışının anlaşılması gerekmektedir. Türklerin güçlü devlet anlayışının ve devlet sisteminin anlaşılmasında töre ve geleneklerinin önemli bir yeri vardır. Türklerde hükümdar devletin merkezinde olup onun seçiminde ciddi bir mücadele yaşanmaktaydı. Bu mücadeleler neticesi iktidara gelen hükümdar Türk geleneklerine uygun olarak düzenlenen törenlerle yönetimi devralırdı. Bu törenler halkın da aktif katılımıyla gerçekleşirdi. Burada amaç halk ile devlet bütünleşmesini sağlamaktır. Modern devlet yapılanmasının temelinde yer alan halk ile bütünleşmek anlayışının uzantılarından biride Türk devletinin bu kurumlarında görülmektedir (Kürşat Koçak, 2011:102).

Eski Türk hakanlarının halk için düzenledikleri aynı zamanda devlet işlerinin de görüşüldüğü “toy” adı verilen kurumun temelinde yine Türk milletinin yardımlaşma ve dayanışma anlayışı yer almaktadır. Türk toplumlarındaki örgütlenme kavramı da bu temele dayandırılmış ve bu çerçevede bir bütünlük sağlanmıştır. İslamiyet öncesi kurulan Türk devletleri arasında özellikle örgütlenmesi ve kurduğu kurumlar yönünden bazı küçük farklılıklar bulunmakla birlikte birbirinin devamı durumunda olan Hun

Devletleri, Göktürkler, Uygurlar ve Bulgar devletlerinin ayrı bir önemi vardır (Şencan, 2007:119).

Eski Türklerde kurultaylar toplanış biçimleri bakımından farklılık göstermekle birlikte en genel ve önemli olan toplanma biçimi devletin düzenini sağlamak için gerçekleştirilenler olmuştur. Başlangıçta Türklerde din töreni, bayram, yeme-içme toyu, eğlenme ile yarışmayı da içinde toplayan bir devlet toplantısı niteliğinde olan kurultayda halk ile devlet birleşir ve zamanla bu kurultaya Hunlarda halkta katılmaya başlar (Mehmet Mandaloğlu, 2012:213). Seçim kurultayı da denilen han seçimi için toplanan kurultayda ise hükümdarlıklar tasdik edilir, gerektiğinde yeni bir kağan seçimi de yapılabilirdi. Hun ve Göktürklerde Uygurlarda olduğu gibi yönetici ve kumandanlar arasından biri de meclis tarafından han seçilebilirdi. Meclis bu yönüyle aynı zamanda bir yasama meclisi niteliğine sahipti(Kafesoğlu, 2006:248). Oğuzlarda Buğra Han kendisinden sonra han seçiminin beyler tarafından danışma meclisinde yapılmasını ve kararlaştırılan adayın tayin edilmesini istemiştir (Zeki Velidi Togan,1982:64). Savaş ile ilgili işlerin görüşüldüğü “ Askeri Kurultay” adı verilen kurultayda bütün asker ve atların ve savaş kabiliyeti tespit edilirdi (Sadri Maksudi Arsal, 1947:204)

Kurultay sözcüğünün Oğuzlardaki karşılığı kengeştir. Kengeş etmek, danışmak, meşveret etmek, müşavere etmek manasında Türkçe bir kelime olup Oğuzlarda pekçok önemli kararlar bu vesileyle alınmıştır. Örneğin, Kuzey ülkelerini fethetmeye kararlı olan Oğuz beyleri yolda kengeş etmiş ve bu görüşmelerinde Hind yörelerinin meselelerini halletme yolunda bazı kararlar almıştır (Togan,1982:31).

Oğuzlarda kurultay ve danışma toplantısı daha çok toy veya düğün-dernek şeklinde yapılmıştır. Oğuzların içtimai ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan bu toylar aynı zamanda devlete bağlı bireylerinde bir sadakat göstergesi olarak görülmüştür (Mehmet Seyitdanlıoğlu:4). Dede Korkutta Divanın hem bir toplantı yeri hem de toy yeri olduğu görülmektedir. İbnFadlan seyahatnamesinde Oğuz toylarına bey ve komutanların yanı sıra halkın da katıldığı belirtilmektedir ki bu durum diğer Türk devletleri meclislerinin hepsinde görülen bir özellik değildir. Örneğin Tabgaç devletinde meclise yalnız nazırlar, Atilla Hun Devleti'nde asil beyler katılabiliyordu. Bütün bu toplantı ve meclisler, isim ve niteliklerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte Hun Devletinden itibaren Orta Asya kökenli Türk devletlerinde görülmektedir (Seyitdanlıoğlu:4).

Dede Korkut hikâyelerinde Salur Kazan Han, maiyetindeki Üç-ok ve Boz-ok beylerini zaman zaman toplar, onlarla umumi işleri görüşür, onlara ve kalabalık halk kitlelerine toy vererek doyumluk dağıtır (Orhan Şaik Gökay, 1976:119). Bu toylar devlet meclisi toplantılarının Oğuzlardaki görünüşü olup Salur Kazan, Üç-ok ve Boz-ok beyleri için her yıl bir defa büyük bir toy düzenler, toyda yenilip içildikten sonra Kazan Han Hatununun elinden tutarak dışarı çıkar ve davetliler toyun verildiği yerdeki tüm eşyayı yağmalardı. Halkın

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

refahının sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere sahip olan toyların bu özelliği Oğuz toylarının kendine has özelliklerinden biridir (Gökyay,1976:119 vd) Oğuzlarda Kengeş toyu çok önemli olup önemli bir şey olsun olmasın han yılda bir kez beylerini toplayıp danışıp görüşürdü. Toya gelmeyenler Hunlarda olduğu gibi Oğuzlarda da düşman olarak kabul edilirdi (Ögel, 2002:5).

Oğuzlarda orun yani mevkie büyük bir önem taşırdı. Siyasi ve içtimai toplantılarda bu toplantılara katılacakların oturacakları yerler belli olup Bayındır Kazan'ın divanında sağ kola mensup beyler sağda sol kola mensup beyler solda, has beyler dipte, inaklar eşikte oturmuşlardır. Yine Bayındır Han'ın divanında Bayındır Han'ın karşısında Kara Güne oğlu Kara Budak yaya dayanıp dururken Hanın sağ yanında beylerbeyi Kazan'ın oğlu Uruz ve sol yanında da Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek ayakta dururdu. Divanda bey yalnız ise oğlu yanına oturabilirdi. Divanda söz söylemek isteyen kişi ise diz çökerek konuşurdu (Faruk Sümer,1980:396-97).

Toyda, savaş öncesi toplanıp önemli kararlar alındığı gibi toylar doğum, beğ oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felaketten kurtulma gibi sevinç vesileleri ile de toplanırdı (Taneri, 1981:19) Savaştan dönüş Türk devletlerinde büyük şenliklerle kutlanır, bu şenliklerde yapılan at yarışları, ok atışları ve ozanların atışmaları sonucunda en iyi ozanlar, atıcılar ve atlar seçilirdi. Oğuz destanında geçen “ 50 yıl savaştan sonra Oğuz Han kendi yurduna döndü. Yolda Kanglılar ile Uygurlar Oğuz Han'ı karşılamak için yola çıktılar. Oğuz yurda dönmesi onuruna bir toy hazırlattı. Şölen için, 90.000 koyun ve 900 kısrak kesilmesini emretti. Altın evini diktirdi...”gibi ifadelerden de zafer sonrası Oğuzlarda büyük şenliklerin düzenlendiği, bu şenliklere toy adının verildiğini görüyoruz. Yeryüzünü aldıktan sonra yurduna dönen Oğuz Han bu amaçla iki toy yapmıştır. Bu toylardan ilkini ordusu ve çocukları ile sağ salim yurda döndükleri için düzenlemiştir. İkinci toyda ise Oğuz-Han devletinin içtimai ve idari teşkilatını düzenleyerek çocukları arasında bir iş bölümü yapmıştır. Devletin idari düzeni ile ilgili temellerin atıldığı ikinci toplantı daha çok sosyal bir anlama sahiptir (Ögel, 1993:2002).

Tirnekya da Kengeş toyu adı verilen çeşitli vesilelerle toplanıp kararlar alan bu meclislerin Oğuzların içtimai ve siyasi hayatında önemli bir yeri vardır. Bu toyları diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden biri yemekten sonra davetlilerin misafir buldukları evi yağma etmeleridir. Buna Han-ı yağma denilmekteydi. Oğuz Destanı'nın bir parçası olan Türkmen Şeceresi'nde Oğuz Han'ın toy ve kurultayına, kendisinin oğul ve torunları, kuma çocukları, Han'ın soyundan olmayan bazı beyler, ilin ihtiyarları ve yiğitlerin katıldığı belirtilmiştir. Kağanın başkanlık ettiği hükümet toplantılarında katun, yabgu ve şadlar hükümetin tabi üyeleri idi (Gömeç, 2011:210).

İbn Fadlan Seyahatnamesi'nde Oğuz toylarına ve komutanların yanısıra halkında katıldığı belirtilmektedir ki bu da diğer Türk devletleri meclislerinin

hepsinde görülen bir özellik değildir. Örneğin Tabgaç devletinde meclise yalnız nazırlar, Atilla Hun Devleti'nde asil beyler katılabiliyordu. Cengiz Han Devletinde yalnızca devlet kurucuları ve hanedan üyeleri kurultaya katılabilirken Türk Devletlerinde Kengeş meclisine yöneticilerin yanında boy beyleri ve halktan bazı büyükler de katılmıştır. Kurultay üyelerinin toplantıya çağırılması sadece hakana bırakılmamış “yargucu” larda kurultayı toplantıya çağırmıştır. Bütün bu toplantı ve meclisler, isim ve niteliklerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte Hun Devletinden itibaren Orta Asya kökenli Türk devletlerinde görülmektedir(Seyitdanlıoğlu:4).

Ortak Sorumluluk anlayışının olduğu Türk devletlerinde bu toplantıların bu anlayışın bir uzantısı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Oğuzlar, Bulgar Türk Devletine gitmek için yola çıkan elçilik heyetine ülkelerinden geçiş izni verip vermeme konusunda toplanmışlar, bu konuda müzakereler bir hafta sürmüş ve sonuçta heyetin yoluna devam etmesine karar verilmiştir Oğuzların demokratik esaslara göre idare edildiğini gösteren bu anlayış yalnızca siyasi hayatla sınırlı kalmamış toplum hayatını da içine almıştır. Nitekim kurultayda oybirliği ile alınan kararların en basit bir Oğuz vatandaşı tarafından bile bozulabilmesi de bunun en açık göstergesidir. Eski Türk Devlet Teşkilatında devlet başkanlığı, kurultay ve hükümet üç önemli müessesedir. Asya Hunlarında ilk örneğini gördüğümüz kurultay nitelik olarak daha çok Oğuzların kengeş ve meşveret meclislerine benzemekte olup toplantı ve görüşme söz konusudur. Siyasi, İdari, kültürel, askeri ve ekonomik meselelerde genel kararlar alan en yüksek kuruluş kurultay olup İlk kurultay Asya Hunlarında Mete ile başlamıştır (Ayhan Ceyhan:3).

Türk tarihinde “Oğuz Han” olarak bilinen Mete Türk ulusunu töre hükümlerine ve devlet meclisinin kararlarına göre yöneten en büyük hükümdardır. Orduda disipline önem veren Mete devleti yönetirken de öğretici ve disiplinli davranmıştır. Mete devrinden itibaren Asya Hunlarında devlet işleri ve dini törenlerle ilgili üç ayrı toplantıdan bahsedilmiştir. Dernek veya toy şeklinde olan bu kurultaylara Hunlar ve Oğuzlar da halk ta katılmıştır (Ögel, 2002:875).

Hun devletinde hükümdar karargâhına “Lung-ch'eng” veya “Lung-t'ing” adı verilmiş, Hunlar burada senede üç kez toplanarak bir çeşit “Şamanizm” ayini ve töreni gerçekleştirmişlerdir (Masao Mori:81). Yılın ilk ayında, İlkbahar ve Sonbaharda olmak üzere senenin üç farklı döneminde toplanan bu kurultaylardan ilki dini nitelikli ikincisi daha çok bayram ve festival türünden bir toplantı idi. Asıl büyük ve kapsamlı toplantı ise 9.ayda Şansi bölgesinde Tai-lim adı verilen sahada yapılandı.“Gök”e, “Yer”e, atalara ve diğer tabiat güçlerine kurbanların sunulduğu, at yarışları ve deve güreşleri vb.'nin tertiplendiği bu toplantıda hükümdarlıklar tasdik edilir veya yeni tanhu seçimi yapılır, gerektiğinde idareye geniş icrai yetkiler verilir ve bütün ülke meseleleri üzerinde

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

umumi müzakereler açılarak, görüşülüp karara bağlanırdı” (Kafesoğlu, 2006:259; Salim Koca:342).

Bağlı beyliklerin de katılımıyla gerçekleşen bu toplantıya başta hatun olmak üzere hükümet üyelerinin, asker sivil bütün görevli başbuğların, diğer yüksek makam sahiplerinin katılımı zorunlu idi. Bunlardan başka Hun devletinin hâkimiyeti altına girmiş kabile ve devletlerin başbuğu veya kralı da bu toplantıya katılmak durumundaydı. Bu duruma örnek olarak Hun devletine boyun eğdikten sonra kral (Wang) tayin edilen WeiLü ve LiLing gibi Çinlileri örnek verebiliriz(Mori:82). Hükümdarlar devlet işlerinde daima büyük beylerin katıldığı bu meclislere danışır ve onların uygun görmedikleri işi pek yapmazlardı. Danışma meclislerinde herkes düşüncesini açıkça dile getirirdi. Çünkü meclis üyeleri asıl gücünü temsil ettikleri zümreden alırlardı (Erol Güngör,2011:55).

Bu toplantıda hazır bulunmak devlete sadakat işareti sayılır, aksi bir durum ise itaatsizlik ve isyan olarak görülürdü. Çünkü bu mecliste ve toplantı münasebeti ile hükümdar tarafından verilen bu yemekte hazır bulunmak devlete bağlılığın bir işaretiydi. Örneğin Tanhu O-yen-t'e(M.Ö.85-68)in tahta çıkışı sırasında hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden sağ kanat üyeleri protesto olarak bu toplantıya gelmemişlerdir. Bayındır Han toy ve kurultaya gelmeyen Dış Oğuz'u düşman olarak kabul etmiştir. Sultan Tarmaşirin'in tahttan indirilme nedenlerinden birisi toy ve kurultaya katılmamış olmasıdır (Mandaloğlu:218). Savaşlardan ve savaş mevsiminden öncede toplanan hayvan ve insan sayımının yapıldığı bu toplantılar Hunlarda köklü bir gelenek haline gelmiştir (Ögel, 2001:777).

Türk Devletlerinde kurultaylar aynı zamanda kimin tahta çıkacağına töre ve geleneklere göre karar verildiği kurumlar olup gerektiğinde hükümdarın seçiminde etkin rol oynamışlardır. Örneğin Hun tahtına M.Ö.60 yılında ölen hakanın yerine kurultay ve Ulu Hatunun kararı ile Sağ Bilge Tegin'i, Wu-yen-chü-te'yi tahta çıkarmışlardı. Büyük Hun kurultayı devam ederken Hun hakanının ölmesi üzerine Ulu Hatun kurultayın devamını sağlayarak ölen hakanın oğullarından tahtı kurultay kararı ile alarak bir başka hakan torununu tahta çıkarmıştır. Yine kurultay kararı ile bir başka taht değişikliği M.Ö.101 yılında gerçekleşmiştir. Hun Şanyü'süölünce hükümdarın oğlu küçük olduğu için küçük amcası Chü-t'e-hau devlet ileri gelenlerinin kurultay kararı ile tahta çıkmıştır (Koçak, 2011:111).

Asya Hunlarında Hükümdarlar devlet ve toplumu ilgilendiren konularda herhangi bir kararı almadan önce istişare etmek, meclisten onay almak ve uygulamak durumundadır (Abdülkadir Donuk, 2011:6) Asya Hunlarında Devlet başkanının isteğiyle meclis belli dönemlerde toplanırken Avrupa Hunlarında bundan farklı olarak devamlı görev yapan bir meclis bulunmaktaydı. Bizans elçisi Priskos, Attila'yı ziyareti sırasında gördüğü bu meclisi “Seçkinler Meclisi” (logades) adı ile tanıtmıştır (Koca, 2022:824).

Hükümdar meclisten çıkan her kararı uygulamak mecburiyetinde olmadığı gibi mecliste uygun görülmeyen kararları uygulama hakkına da sahiptir. Bu uygulamanın en açık örneğini Asya Hun Hükümdarı Mete’de görmekteyiz. Hunlar’ın doğusunda bulunan Proto-Moğol Tunghu devletinden gelen elçinin ilk gelişinde Mete’nin atını ikinci gelişinde kadını istemesi karşısında Mete meclisi toplamış, devlet ileri gelenleri bu duruma karşı çıkmışsa da Mete kendi kararını uygulayarak elçinin isteğini kabul etmiştir. BurdaTunghu Devletinin amacı Mete henüz zayıfken onu yok etmektir. Elçi Üçüncü gelişinde devlete ait bir toprak istemiş devlet ileri gelenlerinin bu isteği kabul etmelerine rağmen Mete “toprağın kendisine ait şahsi mülk değil, milletin malı ve devletin temeli” olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Ögel, 2002:874). Zira devlet meselelerini mecliste dile getiren ve devlet adamlarının görüşlerini alan Mete onların fikirlerini dinlemekle birlikte son kararın kendisinde olmasına daima dikkat etmiştir (Koca:343)

Ancak danışmadan veya alınan karara uymayarak hâkimiyet hakkını kullanan hükümdara da zaman zaman müdahale edilmiştir. Örneğin Göktürk Hakanı Ta-po’nun istişare etmeden vasiyet ettiği Talo-Pien’in hakanlığı töreye uymadığı gerekçesiyle devlet meclisi tarafından reddedilmiştir. Gerektiğinde Hakan’ın yetkilerini kısıtlayabilen bu meclisler demokratik anlayışın yansımalarıdır. Öyle ki çok önemli konularda kurultaya danışmak gibi bir gelenek oluşmuş olup bu geleneğe uymayan hakan tahttan indirilebilmekteydi (Mehmet Niyazi, 1995:60).

Görüşmelerin özgür bir biçimde yapıldığı danışma meclislerinde herkes düşüncesini dile getirme hakkına sahipti. Kurultaya ve toylara sayıları yüksek olan beyler ve geniş halk topluluğu katıldığı için toplantılarda sessizlik ve disiplini sağlamak adına herkesin oturacağı yer önceden belirlenirdi (Arsal, 1947:204). Eski Türklerde “Orun” ve “Ülüş” töreleri gerekli düzeni sağlıyordu. Bu töreler meclislerde gerekli protokol ve düzeni sağlayan temel kuralları içeriyordu. Kutadgu Bilig’de geçen “ Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır” ifadesi Türklerde kanun (töre)un önemini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Hükümdar törenin temsilcisi konumundadır ve uygulamalarında töreye uygun davranmak durumundadır (Kafesoğlu, 1956: 761-62).

Bağımsızlıklarına çok düşkün bir millet olan Türkler yine bu konuda da mecliste önemli tartışmalar yapmışlardır. M.Ö.58 yılında Hun devlet meclisinde meydana gelen bir tartışmada iç ve dış baskılara karşı koyamayan hun hükümdarı Ho-han-yeh vezirinin de tavsiyesiyle Çin hâkimiyetine girerek durumu kurtarmak istemiştir. Ancak kardeşi Çi-çi ve bazı devlet adamları bu duruma şiddetle karşı çıkmışlar, kurtuluşun bir başka devletin hâkimiyeti ve koruması altında değil kendi güçleriyle elde edilebileceğini savunmuşlardır. Böylece devlet adamları ikiye ayrılmış ve mesele devlet meclisinde uzun uzun tartışılmıştır (Koca:332).

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

Türk devlet teşkilatı içinde önemli bir müessese konumunda olan kurultay Hunlardan itibaren hemen her Türk devletinde adı, yapısı, katılanları, yetki ve görüşme konuları farklı olsa da “danışma, müzakere, kontrol ve karar alma” özelliğine sahip bir kurul olarak yer almıştır (Ceyhan:1). Atilla zamanında 448 yılında tarihçi Priskos Bizans elçi heyetine dâhil olarak Hun başkentine gitmiş ve burada Bizans tekliflerini müzakere eden bir Hun “seçkinler meclisi”nin bulunduğu bahsetmiştir. Oğuzlarda devlet işleri “Tirnek” adı verilen meclislerde görüşülürken Tuna Bulgar Devleti’nde bir “millet meclisi” bulunmaktaydı. Kıpçak başbuğu Kutlu Arslan verdiği siyasi mücadelelerle “Devlet İstişare Meclis” ini kurdurup yönetime meşruti bir tarz getirmiştir. Peçeneklerinde “komenton” adını verdikleri bir çeşit danışma meclisine sahip oldukları bilinmektedir (Ögel,1982:73). Askeri demokrasi olarak nitelendirilebilecek bir yönetime sahip Peçeneklerde büyük önem taşıyan bütün konular genel kurul yani kurultayda görüşülmüştür. Misyoner Querfurtlu Bruno bir mektubunda (1007 civarı) bir kurultay toplanmanın yalnızca bir hafta aldığını belirtmiştir (Omeljan Pritsak, 2002:511)

Hunlarla birlikte temelleri atılan bu yapı zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak da olsa Göktürk ve Uygurlarda da görülmüştür. Çin kaynakları ve Orhun Yazıtlarından Göktürklerde benzer bir meclisin olduğunu anlayabiliriz. Yasama kurulu niteliğindeki bu meclisin Göktürklerdeki karşılığı “toy”dur. Toya katılanlara toygun adı verilmekteydi. Dini bir tören şeklinde görülen bu toplantı 5.ayda yani mayıs ayında yapılırdı. Bu toplantılar bir bayram gibi kutlamalara sahne olur, at yarışları yapılır, şarkılar söylenir, kımız içilirdi. Bir bahar bayramı şeklinde olan bu törenlere halkta katılmıştır (Seyitdanlıoğlu:4) Muharebe ve önemli meseleler Göktürklerde de meclislerde görüşülürdü. Hakanın ok göndermesiyle bütün tabi yabgu ve beylerin katılımıyla yüksek bir meclis(kurultay)kurulur ve önemli kararlar bu meclislerde alınır (Osman Turan, 2002:845).

Göktürk devlet teşkilatında devlet başkanlığı, yasama kurulu(toy)ve hükümet birbirinden farklı kurumlar olmakla birlikte hükümdarlığı temsil eden kağan bütün iktidarı elinde bulunduruyordu. Kağan devlet başkanı, başkumandan, meclis ve hükümet başkanı idi. Ancak bununla birlikte kağanın yetkileri sonsuz değildi. Meclis kağan seçiminde etkin bir rol oynuyordu. Kağanın icraatlarını denetleyen bir devlet meclisi olan toy gerektiğinde kağanları tahtından indiriyor veya kağan olan birini bu makama kabul etmeyebiliyordu. Bunun en iyi örneklerinden biri582’de taht değişikliği sırasında meydana gelen olaylardır: T’a-po Kağan’ın ölümünden sonra ölmeden önce kendisinin kağan olarak tayin ve vasiyet ettiği Ta-lo-pien meclis tarafından tanınmadı. Meclis takdir ve yetkisini kullanarak onun yerine İşbara’yı kağan seçti. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Göktürklerde meclis kağan nasbında tam yetki sahibiydi. Yeni hükümdarı kabul ederek meşrulaştırdığı gibi gerekçesini belirterek reddedebiliyordu. Meclisin önemini gösteren bir diğer

hadise 593 yılında gerçekleşmiştir. Tou-lan(Do-lan) Kağan'ın Çin asıllı eşinin Çinde kendi sülalesini yıkıp işbaşına gelen Sui hanedanına karşı Çin ve Soğdlarla işbirliği yaparak bir takım gizli faaliyetlerde bulunması üzerine Sui hanedanı durumu kağana bildirir. Kağan duruma başlangıçta müdahale etmek istemese de meclis üyelerinin tavrı karşısında zor durumda kalarak asi olan Çinlileri ve Soğdları cezalandırmıştır (Akdes Nimet Kurat, 2002:51)

Örneğin Hakan Bilge(716-734)nin Göktürk şehirlerinin surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm'in ülkede propaganda edilmesi şeklinde öne sürdüğü iki teklif mecliste görüşülmüş ve uygun görülmemiştir (Donuk, 2011:7; Kafesoğlu, 2006: 261).

Hun, Göktürk ve Uygurların yılın belirli dönemlerinde Orkun vadisinde biraraya geldikleri meclislere büyük bir katılım olmuştur. Toy, Dügün-dernek ve kengeş adı altında gerçekleştirilen bu toplantılardan başka sonbahar ve eylül ayında savaş kurultayları toplanmaktaydı. At üzerinde devlet ileri gelenlerin katılımıyla gerçekleştirilen bu toplantılara herhangi bir boyun veya beyin katılmaması savaş anlamına geliyordu (Gömeç, 2011:210). Cengiz Han devletinde kurultaya yalnızca Cengiz Han soyundan gelenler girebilirken Hun ve Göktürklerde hanedan ve boy beyleri, bilgeler ve vassallar da girmiştir (Ögel, 2002: 884).

Dede Korkut, Oğuzname gibi Tarihi kaynaklara göre Türk hakanlarının kengeş düzenlemeleri, onların kurultaya olan saygısını göstermektedir. Aslen Oğuzlara mahsus olmasına rağmen bu kurumun silsile halinde Selçuklu ve Osmanlılara kadar gelmesi diğer Türk devletlerinde de bu ve benzeri kurumların bulunduğu ispatıdır. Nitekim Selçuklularda Tuğrul Bey'i hakanlığa ailenin ileri gelenleri ve aşiret beyleri seçmiştir. Bu da bir çeşit kurultay olup Osman Gazi'yi Bey seçen de kurultaydır. Kurultay bu konuda tam yetkili olup hükümdarın hakanlığını onaylayarak onu meşrulaştırmakta ya da çeşitli nedenler göstererek hükümdar adayını reddetmektedir. Hatta Uygurlarda Kurultay, dirayetli ve kudretli devlet adamları arasından hükümdarı kendisi seçmiştir. (Tatar, 1997:19).

Bu duruma Kül Bilge Kağan öldürüldükten sonra yerine küçük kardeşinin tahta geçmesini örnek olarak verebiliriz. Tahta Kül Bilge Kağan'ın oğlu geçmesi gerekirken küçük kardeşi geçmesi üzerine devlet ileri gelenleri bu taht değişikliğine müdahale etmiş ve yeni kağanı kardeşleri ile birlikte öldürmüşlerdir. Tahta ise kurultay kararı ile Kül Bilge Kağan'ın oğlu çıkarılmıştır. Bütün bunlardan kurultayın taht değişikliği sırasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümünde en etkili kurum olduğunu söyleyebiliriz. Ancak devlet adamları güçlü olduğunda kurultayı etkili bir şekilde toplayabilirken devlet adamları ve kurultay üyeleri zayıflık içerisinde iken taht kavgalarını engelleyememişlerdir (Koçak,2011:115). Uygurlarda Çinli elçi ve seyyah Wang Yen-te'nin gezi raporundan demokratik bir idare ve sosyal adaletin kurulmuş olduğunu çıkarabiliriz. Bu raporda Uygur-devlet halk

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

toplantısı çeşitli yönleriyle anlatılmış, Uygur toplumunda herkesin çalıştığı ve çalışmayanlara da devletin yardım ettiği belirtilmiştir (İlhami Durmuş, 2007,28).

SONUÇ

Türklerde teşkilat fikrinin doğup gelişmesinde içinde buldukları coğrafya ve yaşam şartları oldukça etkili olmuştur. Dağınık halde yaşayan ve temel ekonomileri hayvancılığa dayanan Türk toplulukları için teşkilatçılık kaçınılmaz hale gelmiştir. Kengeş meclisi, toy ve kurultay gibi farklı isimlerle anılan bu müesseselerin doğmasında da bu şartlar etkili olmuştur.

Türklerde her ne kadar hükümdar son sözü söyleyen makam konumunda olmuşsa da hükümdarlar meclise danışmadan büyük kararlar vermemişlerdir. Meclis doğrudan karar alan bir örgütlenme olmamışsa da hükümdar tarafından alınan kararların kabul edilmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Günümüzdeki meclis anlayışının temelleri olarak sayılabilecek ilk adımlar Türklerin devletin kuruluş aşamasında oluşturdukları bu kurumlar vasıtasıyla atılmıştır. Kengeş meclisi, toy, kurultay gibi farklı isimlerle anılan bu müesseselerin meclis anlayışımızın özünü oluşturduğunu ve demokratik yaklaşımında ilk adımları olduğunu söyleyebiliriz. İsimleri ve yetkileri farklı olsa da hepsinde ortak yönün toplum adına alınan kararlara tanıklık etmeleri olduğunu söyleyebiliriz. Halkın seçtikleri temsilciler ile atanmış üyelerden oluşan bu meclisler dayanışmanın da en açık örneği olmuştur.

Sonuç olarak İslam Öncesi Türk topluluklarında örgütlü bir yapımının oluşmasında büyük önem taşıyan bu kurumların sonraki dönemlerde millet adına alınan kararlarda milleti temsil eden kimselerin görüşlerinin alınması demokratik anlayışın yerleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- ARSAL, Sadri Maksudi., (1947)Türk Tarihi ve Hukuk I.Türk tarihinin ana hatları. Tarihi Türk Devletlerinin kuruluşu ve hukuki müesseseleri, Türk kavimlerinin hukuki örf ve adetleri- Töre ve yasaları- Türk hukukunun dayandığı ahlaki ve hukuki telekki ve esaslar.] : (İslamiyetten evvelki devir), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları,
- BARTHOLD, W., (1927) Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbul.
- CEMŞİDOV, Şamil Allahverdi, (1990) Kitab-ı Dede Korkut, Çev.Üçler Bulduk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CEYHAN, Ayhan “İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi”,(Arş.Gör.Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku),s.1-11.
- DONUK, Abdülkadir, (2011) “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, Tarih Dergisi S.52, İstanbul, ss.1-12.
- DURMUŞ, İlhami, (2001) Türkler’de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları, Akademik Bakış, c.I, s.I,
- ERGAN, Nevin Güngör, “Bozkır Türklerinde Töre ve Sosyal Kontrol”, Polis Bilimleri Dergisi,c.1,s.1-8.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2011) Kök Türk Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara
- KAFESOĞLU, (2006) İbrahim Türk Milli Kültürü, İstanbul.
- KOCA, Salim, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, c.2., ss.309-346.
- KOÇAK, Kürşat, (2011) İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sa.4,
- KURAT, Akdes Nimet (2002) “Göktürk Kağanlığı”, Türkler, .c.2, Yeni Türkiye Yayınları, s.49-78.
- MANDALOĞLU, Mehmet, (2012) “İslamiyet’ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler, TSA,/YIL 16 S:2, ss.211-232.
- MORİ, Masao “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”.(edergi. Manas.edu.kg).s.73-86.
- NİYAZİ, Mehmet, (1995) Türk Devlet Felsefesi, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2002) “Devlet Meclisi ve Kurultay”, Türkler Ansiklopedisi, c.2, Yeni Türkiye Yayınları, ss.874-887.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2001) Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1993) Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), c.I., TTK Basımevi,

ERDOĞAN; İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy...

- PRİTSAK, Omeljan, (2002) Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri, Türkler ansk. c.2, s.509-521.
- SARAY, Mehmet, (1999) Türk Devletlerinde Meclis(Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler, (dergiler. Ankara. edu.tr),s.1-11.
- SÜMER, Faruk, (1980) Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı-Destanları,3.baskı, Ana Yayınları.
- ŞENCAN, Yusuf Cem, (2007) İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TANERİ, Aydın, (1977) Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Bilge Yayınları.
- TANERİ, Aydın, (1994) “Divan” Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.9, s.384.
- TANERİ, Aydın, (1981) Türk Devlet Geleneği, Ankara, Töre Devlet Yayınları.
- TATAR, Taner, (1997) Türk Yönetim Sistemi, Turan Yayınları, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, (1982)Oğuz Destanı, (Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili), Enderun yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Türkler, c.2, Ankara 2002,s.845-856
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1988.
- ÇAKIR, Ayşe, (2007), Bozkır Kültür Çevrelerinde Sosyal Yapı ve Teşkilatlanma, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.